

MUSSOLINI EXIT

NÄR Benito Mussolini efter »marschen till Rom» 1922 — vilken han själv som bekant oheroiskt företog i en bekväm andraklasskupé — välkomnades av Viktor Emanuel som den nye konseljpresidenten, lär han ha yttrat, som alltid förälskad i den stora frasen: »Eders majestät, jag återlämnar till Eder Italien av Vittorio Veneto.» Man kan översätta denna anspelning på Italiens segerrika fältslag i det första världskrigets sista minut med krigets och triumfens Italien. När Mussolini den 25 juli 1943 avlägsnades från sina många poster och fascismen samtidigt brådstörtat fick anträda »marschen från Rom», skedde det visserligen i det förhärligade krigets men inte i den åtrådda triumfens tecken. Il duces krigspolitik hade fört hans land ut på en nedstörtande lavin. Det imperium, som vars »grundare» han bland mycket annat titulerades, var då ett flyktigt minne blott. De libyska och abessinska erövringarna hade varit dyrbara äventyr. Annektionen av Tunisien var ett sista och kort spjärnande mot udden. Uppoffringarna i Spanien under inbördeskriget hade skett förgäves. Endast med tysk hjälp hade Italien fått fotfäste i Jugoslavien och på Balkanhalvön i övrigt, men väglaget var slirigt och expansionen blottade Italiens svaghet mer än dess styrka. »Mare nostrum» blev, framför allt med ockupationen av Sicilien, ett fritt hav för engelsmännen. Inte ens det lilla Malta, med dess till en början fyra nermonterade jaktplan, hade den latinska stormakten orkat betvinga. De segrar, som vunnits, hade kommit blott som »walk over», efter det att Tysklands arméer gått före och slagit ner motståndarna. Ända sedan Cavour genomfört eningsverket hade Italien aldrig stått inför en katastrof liknande den som nu hotar från västmakterna. Mussolini kände sig som en fullföljare av *risorgimento*, 1800-talets andliga väckelse för den romerska andans återuppståndelse, men hans nervöst famlande och skramlande imperialism ledde det till förfallets och fallets branter.

När nestorn bland Europas diktatorer — och den färgstarkaste bland dem alla — plötsligt skjutes åt sidan och utan ens ett tillfälle till ett märgfullt avskedsord gömmas undan för världens blickar på samma sätt som många av hans motståndare under fascismens aera förts till insulära koncentrationsläger, är detta

krigets hittills mest dramatiska händelse. Det kommer säkerligen att i hög grad påskynda krigets avslutning. Men det ställer även den ideologiska frågan om diktatur och demokrati under ny universell debatt.

Rent personligt fanns det hos smedsonen från Predappio — liksom modern utbildad till skollärare — trots all hans eruptiva kraftfullhet och trots hans retoriskt agitatoriska genialitet betänkliga brister som människa, och därför också som statsman och folkledare. Han gjorde kort sagt inkonsekvensen till högsta norm. Han började som ateistisk förkunnare och författare men slutade som lateranfödragets undertecknare och den katolska kyrkans beskyddare — sedermera även islams! Han svärmade till en början för anarkismens individuella kaotiska frihet, men slutade med att apoteosera staten, inte minst genom den beryktade satsen: »staten är allt; intet är utanför staten och intet får ske emot staten». Han började som krigsvägrare och defaitist men slutade som krigsivrare och imperietankens predikare. Han började som internationalist och hamnade till sist i den mest trångbröstad nationalism. Han började som avancerad socialist, men tjänade sina sporrar på att kväsa arbetarnas strejkrörelser och slutade med att slå arbetarorganisationerna i den fascistiska diktaturens bojar. Han började med att våldsamt rasa mot kapitalet men ställde sig så småningom allt ohöjldare i dess tjänst. Han började, som diktator, med att varmt låta förordas Abessinien inträde i folkförbundet för att sedan provocera dess erövring. Han började med att hålla Österrike under armarna mot det nazistiska Tyskland för att sedan offra det för stålpaktens skull. Exempelen skulle kunna mångfaldigas.

Hos Mussolini fanns visserligen fanatismen, men inte den fanatiska lidelse för vissa fixa idéer, som präglade en Pilsudskis, en Kemal Attatürks, en Hitlers framträdanden. Måhända låg det mycken ironi bakom, när hans officiella smickrare bedyrade att han alltid hade rätt. Denna förskräckande brist på fasthet och följdriktighet må, som så många gånger sagts, ha varit en till skön konst omsatt tillämpning av Sorels eller andras antiintellektualism och upphöjande av den titanska handlingen till yppersta livsbud. Men den var något konstitutivt för Mussolinis personlighet alltifrån hans ungdoms oroliga sturm- und drangperiod. Fascismen var i mycket en morallära, en uppfordran av folket till plikt och mod för nationella ideal. Men dess ledare levde själv inte efter läran. Han var de skrupelfria metodernas man. Han

tog mutor av Frankrike, när han startade *Il Popolo d'Italia* 1914 och inledde sin fosterländska kampanj för Italiens inträde i världskriget på ententens sida. Han mutade i gengäld Parispressen lika ogenerat under Abessinienkriget. Han härbärgerade och protegerade utan avsmak de kroatiska kungamördarna från Marseille och utnyttjade dem som passande redskap när Jugoslavien 1941 stympades. Hans dolkstöt i Frankrikes rygg våren 1940 var allt utom gentlemannens. Belysande var också hans hotelse vid Stora rådets sista sammanträde att avslöja de gamla nu oppositionella medarbetarnas tydligen dubbelt italienskt bokförda antecedentia; samma hot att offentliggöra skandaler användes på 30-talet i förhandlingarna med påvemakten. Man väntade sig inte i dessa kretsar dylika bakgatornas vanor...

Det vådliga för Europa under fascismens storhetstid var denna mått- och karaktärlösa opportunism, försöken att på en gång efterhära antikens Rom och följa anarkismens, relativismens, övermänniskokultens och nationalismens kakofoniska schlagers. Även om Mussolini var den förste och därför förebildande diktatorn, var han själv en utpräglad och vankelmodig eklektiker. Hur bagatellartat det än kan synas, var det betecknande att han ej drog sig för att lägga sig till med d'Annunzios handstil, när han sökte vandra i dennes fotspår efter Fiumekuppen. Och när han regisserade marschen mot Rom, gjorde han det — enligt egen utsago till Emil Ludwig — inte för att följa en profetisk kallelse utan såsom konstnär. I detta uttryck, måhända dock efteråt avsiktligt tillspetsat, ligger i ett nötskal fascismens hela moraliska indifferens eller nihilism. Mussolini ställde sig medvetet på en plattform bortom gott och ont och kunde på detta vis göra fascismens beprisade dynamik eller élanism ohämmad av alla andra värden än handlingens, ändamålets eller framgångens. Just denna lösa förankring i gängse moralföreställningar blev en exportvara till andra diktaturer och avlägsnade fascismen liksom många andra av mellankrigstidens autoritära stater milsvitt från äldre, beskedligare tiders upplysta despotism. Han löste med övermodigaste lättsinne makten från rättens underlag och gjorde makten till något absolut, oberoende av rätt och rättmätighet. Inte minst i detta hänseende blev fascismen ödesdiger för den europeiska kulturen och kulturgemenskapen.

Det vore dock ett stort historiskt misstag att underkänna alla fascismens insatser. Åtskilliga av dem ha varit imponerande och komma helt visst att överleva rörelsen. Därmed är dock inte sagt,

att utvecklingen i Italien gått i snabbare takt än i andra länder på samma kulturnivå under samma tid oavsett statsskicket. Den fascistiska anstormningen mot det demokratiska och parlamentariska Italien skulle inte för tjugu år sedan ha kunnat ända med en fullständig seger, om inte tidsläget skapat ett visst berättigande åt det bästa i dess strävanden. Den italienska liberala staten hade sina svåra defekter; den saknade styrka att gjuta nationen samman till en harmonisk, handlingskraftig enhet, och den drogs med en permanent oro på arbetsmarknaden. Om denna jäsning verkligen var farlig för staten eller inte, om kommunismen-anarkismen bland arbetarna redan var en övervunnen fara eller ej, när fascisterna ingrepp med sina spöknippen och sin ricinolja — därom och om fascismens inre nödvändighet må man alltjämt tvista. Avgörande för fascismens uppkomst var dock säkerligen den djupa besvikelsen i röststarka kretsar över det dåliga krigsbytet i Versailles- och de andra frederna. Man både harmades över den allmänna smäleken ute i världen för Caporetto och kände sig grundlurad av Wilsons, Clemenceaus och Lloyd Georges europeiska storskifte. Att Italien självt vid krigets början handlat falskt och förrädiskt hämmade ej indignationen.

Det bör också framhållas, att likheterna mellan den italienska demokratien och den italienska fascismen äro många och delvis förklara Mussolinis politik. De skrupelfria metoderna för högre syften ha fascisterna inte varit ensamma om; inte ens Cavour höll sig för god att begagna och rättfärdiga alla medel för det italienska folkets enande. Under Crispis och Giolittis tid inledes försöken till expansion i Afrika och därmed den italienska imperialismen. Det var den konservative Salandra, som 1914 präglade satsen om »sacro egoismo» som Italiens politiska kompass. Även om det fanns starka krafter, som höllo igen 1915, drog det demokratiska Italien då ut i kriget inte för att försvara sitt territorium, ännu mindre för att slå vakt om någon allmänmänsklig idé utan rätt och slätt för att erövra land från en förutvarande förbundsbroder och från oskyldiga grannländer. Och när d'Annunzio gjorde sig till herre i Fiume, rörde det demokratiska Italien ogärna en hand för att hålla honom tillbaka. De fascistiska hoparna åsågos med välbehag av de styrande, när de inskredo som ordningens självkorade återställare vid strejkerna. Många av de gamla politikerna ställde sig under Mussolinis lydno, och endast tretton av de tusentals professorerna vägrade på 30-talet att gå den fascistiska eden. Den åldrige Orlando gav 1935 sin väl-

signelse åt överfallet på Abessinien, och Badoglio lät utnämna sig till dess överbefälhavare. Fascismens imperiepolitik hyllades förvisso av det italienska folkets överväldigande flertal, så länge — men också endast så länge — den bragte Italien land och öknar men inte kostade stora offer. Det kan inte heller vara svårt att förstå, att italienarna känna sig lida av andnöd i det av England tillkorkade Medelhavet och vara närmare än andra makter till att äga de angränsande områdena i Nordafrika.

Mussolini tillvann sig också utifrån då och då små hedersbetygelser, vilka säkerligen blott än mer stärkte honom i hans självhärlighet. Det demokratiska Schweiz' Lausanneuniversitet förärade den f. d. anarkistiske muraren-landsflyktingen och den sedermera antidemokratiska praktikern hedersdoktorat. Mrs. Austen Chamberlain kryssade i Adriatiska havet utpyntad med fascistmärket; Chamberlain Brothers hedrade honom med sina besök. T. o. m. självaste Anthony Eden for till Rom med ett förslag om att stycka Abessinien för att tillfredsställa Mussolinis omätliga afrikanska höglandsjordhunger. Och en tysk-judisk författare på modet reste hans monument i biografiens onedrivbara form. (Sverige kan dock tillgodoräkna sig hedern att i den internationella rättsordningens namn mera rakryggat än andra stater ha försökt stå Korfumetoderna emot.)

Utåt har det verkat, som om den fascistiska regimen inte gått lika hänsynslöst fram mot motståndare som exempelvis nazismen. I vart fall dröjde den länge med att vilja efterlikna den större axelbrodern i dennes utrotning av judarna. Förekomsten av kungadömet och påvestolen har säkerligen lagt viss sordin på regimen's aktivitetsbegär. Även den förfinade latinska kulturen i den italienska folksjälén har kunnat vara ett annat hindersmål. Men man vet nog ännu för litet om fascismens fängelsejournaler för att kunna pressa jämförelsen mellan nazism och fascism.

Ytterst föll dock fascismen på sin våldslära. Med ett citat från den socialistiske utopisten Blanqui lät Mussolini redan 1914 som undertitel i *Il Popolo d'Italia* sätta: »Den som har stål har bröd.» I det fascistiska manifestet från början av 30-talet inskrev Mussolini följande: »Fascismen förkastar pacifismen, vilken döljer ett avstående från striden och är feighet inför offret. Endast kriget bringar alla mänskliga krafter till deras maximala spänning och sätter ädelhetens prägel på de folk, som besitta dygden att möta det. Alla andra prov äro ersättningar, vilka aldrig tvinga människan till en uppgörelse med sig själv inför valet

mellan liv och död. Följaktligen är varje lära, som utgår från förutsättningen om fred, främmande för fascismen...» Någon mera vulkanisk och omoralisk grund kan mänskligheten omöjligt tänka för sitt liv och sin utveckling. Mussolini lät inte satserna bli oratoriska svulster utan gjorde dem till praktiska levnadsregler. Hans dramatiska temperament hindrade honom härvidlag från att följa någon målmedveten och rak kurs. I sina konvulsiviska kastningar mellan olika vänner och olika mål hamnade han till sist hos den likasinnade tyske Führern. Redan för några år sedan varnade en antifascist, förre estetikprofessorn i Milano G. A. Borgese, i »Svart Tidsålder» Mussolini för alliansen. Han kunde göra det t. o. m. med läromästaren Machiavellis ord: »Och här måste det anmärkas, att en furste måste akta sig för att slå följe med en som är starkare än han, ty sedan de vunnit befinner han sig i den starkares makt, och att vara i andras makt är vad furstar böra undvika av alla sina krafter.»

Mussolini fick aldrig som maktinnehavare vara med om att ha vunnit. Han fick blott se, hur hans land alltmer drogs in i den starkare »furstens» garn. Han sveks i farans stund av sina närmaste, och hans försvinnande utlöste samma jubel hos folket som tidigare hans mest hamrande patetiska tal. Redan tidigare hade det sagts, att träffar man en italienare är han antifascist men träffar man två äro de fascister. Utan det motstånd, som man kunde ha väntat från ett så järnhårt och militaristiskt organiserat parti, upplöstes det nationalfascistiska partiet på lika många dagar som det behövs är för att bygga upp det. Måhända flyter det upp igen, när den nya italienska demokratien skall byggas upp efter kriget. Kanhända skapar det en framtidslegend som Napoleons i Frankrike eller Garibaldi's förr i Italien. Men annars är den snöpliga sortien en av detta överraskningsrika krigs största överraskningar. Det bekräftar tesen att i diktaturer endast en ringa del av folket är obetingat *pro* och en lika ringa del obetingat *contra*, medan det stora flertalet står och vajar mellan båda ytterligheterna alltefter händelsernas gång och konjunkturernas svall. Hos det italienska folket synes dock frihetstraditionen ha varit mera rotfast än på många andra håll; vidare torde hatet till tyskarna ha varit en stark utlösningsfaktor; dessutom tycks det ligga i folkkaraktären att avsky blodiga krig helst om dessa synas meningslösa och kulturfientliga. Det snabba likviderandet av fascismen kan bli ett farligt prejudikat för statspartierna i andra länder. Tron att deras månggrenade befästningssystem i militär-

och partiväsande samt civilförvaltning äro ointagliga har säkerligen rubbats på mer än ett håll.

Två ting böra emellertid fastslås. Den fascistiska regimen föll inte förrän fienden redan översvämmat en del av landet och regimen försvinnande troddes vara landets enda räddning. I Italien fanns kungamakten kvar såsom en visserligen något skamfilad och medansvarig men dock i materielreserv liggande auktoritet, vilken i ett givet ögonblick kunde höja sin röst över partiets så att den trängde ut till hela folket; själva förloppet vid Mussolinis fall kan fylla många andra folks hjärtan med en vemodig tanke på det konstitutionellt-monarkiska statskicks, som tillåter en förolyckad styresmans avlägsnande från rodret utan att hela samhällsordningen går över ända.

Fascismens ändalykt är en ny och allvarlig tankeställare för dem, som hängivit sig åt tron att diktaturen är det effektivaste instrumentet att frammana och mobilisera en hel nations samlade kraft. Liksom i det gamla Rom kan en autoritär styrelseform i vissa lägen vara frälsningen för ett folk under inre kaos eller i yttre fara. I längden blir, åtminstone bland högtstående folk, ofriheten dock en tyngande belastning. Det spontana medarbetet och viljan till medansvar gå förlorade. Motståndskraften i olyckornas stund äventyras. Om glädjen över en nationell framgång grumlas av »risken» för en impopulär eller förhatlig regims fortbestånd kan en hundraprocentig och helhjärtad insats av ett folk knappast tänkas. Men för att vinna stora nationella framgångar fordrats det en total insats. Och diktaturerna ha oftast tillkommit för att ernå ett nationellt mål. Det hela är en cirkel, som aldrig löper ihop.

Händelserna i Italien, med de radikala demonstrationerna och den nya strejkfebern, och de redan märkbara efterdyningarna i andra diktaturländer äro emellertid inte utan sina allvarliga perspektiv. För världen i dess helhet vore det, inte minst med tanke på faran från öster, en lycka, om kriget kunde avvecklas utan andra omstörtningar av rådande stats- och samhällsformer än de som äro nödvändiga för att möjliggöra fred och bana väg för en ny europeisk folkgemenskap. En radikal Gleichschaltungspolitik kan göra oberäknelig och irreparabel skada. Åtminstone i styrande kretsar i London bör det finnas medvetande därom. Frågan är dock, om viljans fasthet räcker till att stå emot massopinioner, som uppjagas och grunda sig på okunnighet eller hat. Spåren från 1918 förskräcka delvis. De böra tjäna som ett mene tekel.